

HADİS TARİHİNDE İMLÂ

İMLÂ IN HISTORY OF HADITH

Ali KARAKAŞ*

Öz

İmlâ, hadis ilminde müracat edilen önemli bir yöntemdir. İstilahî açıdan ise imlâ, bir eserin, yazarı tarafından yazılmayıp başka bir kişiye ya da birden fazla kişiye yazdırmak suretiyle meydana getirilmesidir. Daha çok hadis kitabesinde kullanılan bu metot, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili ve edebiyatında da uygulanan bir yöntemdir. Hadis kültüründe bu yol ile yazılan esere imlâ denir ve cemi, emâlîdir. Talebeye hadis yazdıran hocaya mümlî, söylenenleri yazan talebeye de müstemlî denmektedir. İstimlâ, imlâ meclisinde bulunan şeyhin yazdığı hadisleri yazmak ve uzakta bulunanlara yüksek sesle aktarmak anlamına gelmektedir. Hz. Muhammed'in (sav.) Abdullah b. Amr b. Âs ve Enes b. Mâlik gibi sahabilere huzurunda hadis yazmalarına izin vermesi, imlâ için bir örnek olarak verilebilmektedir. Nitekim çok sayıda sahabe imlâ metodu kullanmış ve hadis yazdırmıştır. Vasile b. Eskâ adlı sahabe, bu yöntemi en uygun şekilde şekilde kullanan kişidir. Sahabe döneminden sonra ise, bu yöntemi en fazla ez-Zührî kullanmıştır. Nitekim ilk dönemlerden konuyla ilgili çok sayıda emâlî eserleri kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmlâ, İstimlâ, Mümlî, Müstemlî, Hadis.

Abstrack

“İmlâ” is an important method used in the narration of hadith. The term “İmlâ” means the creation of a work by not being written by the auth or himself but by being written to an other person or to more than one person. This method, which is mostly used in the writing of hadith, is a method applied in fiqh method, commentary, Arabic language and literature. The work written in this way in the hadith culture is called “İmlâ” and its plural is “emâlî”. The teacher who wrote the hadith to the student is called “mümlî” and the student who writes what is said is called “müstemlî”. “İstimlâ” means writing the hadith written by the teacher in the orthography assembly and conveying it to the distant aloud.. Holy. Muhammad (pbuh) allowed the sahabe such as Abdullah b. Amr and Enes b. Malik to write hadiths in the presence of him. His permission is considered an important example for imla. Many sahabe wrote hadiths using the imla method. However, Vâsile b. Eskâ is the sahabe who uses this method in them ostregular way. In the post-Sahaba period, it is explained that az-Zührî used this method most commonly. Many “emâlî” boks have been written since the early periods.

Keywords: İmlâ, İstimlâ, Mümlî, Müstemlî, Hadith.

* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ali.karakas@dicle.edu.tr, ORCHİD: 0000-0002-7869-823X

GİRİŞ

İlk dönemlerden itibaren İslâm dini hakkında pek çok şey yazılmaya başlanmıştır. Özellikle ilmî verilerden uzak önyargılı bazı oryantalistler, Hz. Muhammed'in (sav.) vefatı sonrası Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaflar nedeni ile birçok problemin oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre hadis ve sünnet, bu problemlerin çözümü için zorunlu olarak dini kaynak haline getirilmiştir (Oryantalistlerin bu konu ile ilgili görüşleri için bkz. Denffer, 1981, s. 12 vd.; Juynboll, 2000, s. 9 vd.; a. mlf., 2002, s. 20; Juynbol, "Hadis", 1977, V/I, 48; Yücel, 2013, s. 35 vd). Aslında durum hiç de oryantalistlerin iddia ettiği gibi değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav.) hadisleri, İslâm'ın iki temel kaynağıdır (Zeydan, 1979, s.131 vd; Ebû Zehra, tsz., s. 97 vd). Nitekim Hz. Muhammed (sav.), bir hadiste bu hususla ilgili şöyle buyurmuştur:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun hareket ettiğiniz müddetçe, hiçbir zaman yolunuzu şaşırmayacaksınız/sapıtmayacaksınız. Bu iki şey, Allah'ın kitabı olan Kur'ân-ı Kerim ve O'nun peygamberinin sünnetidir” (Muvatta, Kader,1; Bu hadisin, aynı anlamda farklı kelimelerle anlatıldığı çeşitli kaynaklar için Bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik, 56, hadis no: 1905; İbn Mâce, Menâsik, 84, hadis no: 3074; İbn Hanbel, III, 26; el-Münâvî, 1938, III, 240).

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın kelâmıdır. Hadis ise, Hz. Muhammed'in (sav.) fiilleri, sözleri ve tasvip ettiği takrirleridir (Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, 1989, s. 23; el-Kâsımî, 1987, s. 62, 64; Zeydân, s. 19; Karakaş, 2015, s. 182 vd). Çeşitli ayetlerde, Hz. Muhammed'e (sav.) itaat etmenin gerekli olduğu anlatılmaktadır. (Bkz. Âlu İmrân, 3/31, 32; en-Nisa, 4/13, 64, 65, 80). İslâm, sadece Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesinin sona ermesiyle değil, aynı zamanda Hz. Muhammed (sav.) tarafından hayatına uygulanmasıyla tamamlanmıştır. Dolayısıyla hadisler, Kur'ân-ı Kerim'in tefsîri ve sosyal hayata yansıyan açıklamasıdır (ez-Zehebî, tsz. I, 32). Böylece bir bütün olarak hem Kur'ân-ı Kerim'den hem de sünnetten meydana gelen İslâm dini, kıyamete kadar bütün insanlar için hidayet kaynağı olma özelliğini devam ettirecektir.

Şikago Üniversitesine ilk kadın oryantalist olarak giren Nabia Abbott (1897-1981) tarafsız bir bakış açısı ile hadislerin önemini şu veciz sözlerle ifade etmiştir: *“İslam'ın ilk döneminin herhangi bir aşamasını çalışan araştırmacı, başlangıçta, az okunan ama çokça mahkûm edilen İslamî kaynak olan hadis külliyyatı ile karşılaşır. Mahkûmiyet büyüktür, ama tümüyle hak edilmemiştir. Hadis doğrudur, ama buğday tarlasında yaban otu da yetişir. Zararlı otlarla dikkatli bir uğraşma sonucu açıktır ki, bunlar temizlenecektir. Seçici bir göz, geride bir veya iki yabani ot toplama tehlikesine karşın, güzelce hasat edilmiş altın buğday tarlalarını*

görecektir. İnsanlık tarihinin kaynaklarını derleme çabalarının hangisi tümüyle tehlikeden uzaktır ki? Bunların yanında bıktırıcı zararlı otları temizleme görevine karşılık, tedbirli biçici bir başka biçimde ödüllendirilir. Bu hadisler, konuşma ve anekdot damarından beslenen kayıtlar ile sıklıkla, tatsız, kuru, yavan yıllıklarda ve hacimli, düzenli hale getirilmiş derlemelerde kaybolan insani öğeleri korumuşlardı.” (Abbott, 1999. s.18; Karakaş, 2018, s. 60). Abbott’un, önyargıdan arındırılmış bu veciz açıklamaları aslında hadisin sadece İslam dini için değil aynı zamanda tüm insanlık için önemli bir hazine olduğunu ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim nazil olmaya başladığı andan itibaren, hem vahiy kâtipleri tarafından yazılarak kayıt altına alınmış hem de pek çok sahabe tarafından ezberlenerek muhafaza edilmiştir. Hadis ise, ilk dönemlerde Kur’ân-ı Kerim ile karışması endişesinden dolayı Hz. Muhammed (sav.) tarafından yazılması yasaklanmıştır. Bu konu ile ilgili bir hadiste şu bilgilere yer verilmektedir: Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledildiğine göre, Hz. Muhammed (sav.) şöyle buyurmuştur: “*Benden bir şey yazmayın. Kim benden Kur’ân’ın dışında başka bir şey yazmış ise, onu imha etsin. Benden sözlü olarak rivayette bulunmanızda bir beis yoktur. Kim bile bile bana yalan isnat ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.*” (Müslim, Zühd, 72, hadis no: 3004; İbn Hanbel, III, 12, 21, 39, 65. Bu hadis hakkında geniş bilgi için bkz. Nevevî, 2001, I, 102 vd.; XVIII, 121 vd.; Sâbûnî, tsz., I, 9 vd.; IV, 550 vd.; Okiç, s. 189; a. mlf. 1995, s. 201; Emin, 1971, s. 204 vd).

Bilahare bu endişe ortadan kalkmış ve Hz. Muhammed (sav.) hadislerin de yazılmasına müsaade etmiştir. Örneğin bir sahabe, Hz. Muhammed’e (sav.) hafızasının zayıflığı konusunda şikâyette bulunmuş ve o da kendisine, “*elinden yardım iste*” yani “*yaz*” diye buyurmuştur (Dârimî, Mukaddime, 43, hadis no: 491; Hattâbî, 2010, III, 197). Bir de Abdullah b. Amr (ö. 65/684), Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hadis kitabetine izin verdiği dair şöyle bir rivayette bulunmuştur:

“*Ben, Hz. Muhammed’den (sav.) duyduğum ve ezberlemek/korumak istediğim her şeyi yazıyordum. Kureyş, ‘Hz. Muhammed’den (s.a.v.) duyduğun her şeyi yazıyorsun. O ise, bir beşerdir, bazen kızgınlık halinde bazen de sükûnet halinde konuşur’ diyerek, beni onun söylediği her şeyi yazmaktan nehiy ettiler. Bunun üzerine, yazmaktan vaz geçtim ve bu durumu Hz. Muhammed’e (sav.) arz ettim. O, parmağı ile ağzına işaret ederek, ‘Yaz! Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz’ diye buyurdu*” (Ebû Dâvûd, İlim, 3, hadis no: 3646; Dârimî, Mukaddime, 43, hadis no: 490).

Ayrıca, Hz. Muhammed’in (sav.) dine davet mektupları, amannameler, vergi ahkâmı, Medine vesikası, nüfus sayımı ve bazı sahabelerin yazmış oldukları hadis sahifeleri de hadislerin onun zamanında yazılmaya başlandığını göstermektedir (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hattâbî, III, 197; Koçyiğit, 2011, s. 32 vd.; Bağcı, 2018, s. 71 vd).

Hz. Muhammed (sav.) hayatta iken, ortaya çıkan problemler kendisine sorulmuş ve o da bu problemlere çözümler bulmuştur. Ancak onun vefatından sonra ise, ortaya çıkan sorunların çözüm mercii, hiç şüphesiz sahabe-i kiram olmaya başlamıştır. Sahabe döneminde bir taraftan hadis kitabeti diğer taraftan da şifahi rivayet de devam etmiştir. Özellikle ilk asırda hadisler yazılmakla beraber daha çok sözlü gelenek içerisinde ezber yoluyla nakledilmiştir. Zira söz konusu dönemde hâkim olan kültür sözlü kültür idi. Dolayısıyla ilk asırda din metinlerin asıl taşıyıcısı Müminlerin hafızası olmuştur (Özdemir, 2021, s. 1340 vd.). Bu dönemde başta Hz. Ebû Bekr (ö.13/634) olmak üzere Hz. Ömer (ö.23/644) ve Hz. Ali (ö.40/661) gibi önde gelen sahabiler, hadislerin titizlikle rivayet edilmesi konusunda çeşitli uyarılarda bulunmuşlardır (Müslim, Adab, 37, hadis no: 2153, 2154; 34, 35, 36; Bu hadisin farklı rivayetleri için bkz Buhârî, İsti'zân, 13, hadis no: 6245; Tirmizî, İsti'zâm, 3, hadis no: 2690; İbn Mâce, Edeb, 17, hadis no: 3706; Ebû Dâvûd, Edeb, 127, 130, hadis no: 5181; İtr, 1992, s. 53; Müslim, Talak, 46; Tirmizî, Talak, 5, hadis no: 1180. Bu hadisin şerhiyle ilgili bkz. Çakın, 1993, s. 237 vd; Tekineş, 1997, 90 vd. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Karakaş, 2019, s. 1335 vd). Özellikle fitne olaylarının başlaması ile beraber, hadislerin kaynağı daha büyük bir önemle sorulmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır. Çünkü bu dönemden itibaren çeşitli nedenlerden dolayı, hadis uydurma faaliyetleri başlamış ve Müslümanların zihin dünyasında hadislerin sıhhatine dair bir takım kuşkular meydana gelmiştir (Koçyiğit, s. 84 vd.; Bağcı, s. 107 vd). Böylece hadisleri koruma gayesiyle hadis rivayetinden ravi sorgulaması başlamış ve hadislerin kabulüyle ilgili daha temkinli olunmaya başlanmıştır. (Müslim, Mukaddime, 4, 5; Suyûfî, 2011, s 250 vd; er-Ramehurmûzî, 1971, s. 414 vd., 517 vd; Geniş bilgi için bkz. Yücel, 2020, s. 41 vd). Ayrıca bu dönemde hem hadis öğrenimi hem de hadis tedvini için “*er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs*” adı verilen çeşitli ilmi yolculuklar başlamıştır (İbnu's-Salah, 1998, s. 246; Yücel, s. 453 vd). Özellikle âlimlerin vefatı dolayısı ile hadislerin yok olmasından endişe duyan halife Ömer b. Abdülaziz'in (ö.101/720), başta Medine valisi Ebû Bekr b. Muhammed b. Hazm (ö. 120/738) olmak üzere dönemin önemli ilim adamlarına gönderdiği mektuplar sonucunda ilk resmi ve kapsamlı hadis tedvin faaliyeti başlamıştır (Buhârî, İlim, 34; Dârimî, Mukaddime, 43, hadis no: 492, 493; Yücel, s. 48; Koçyiğit, s. 200 vd). Pek çok hadis âlimi Ömer b. Abdülaziz'in tedvin emrini ilk gerçekleştiren kişinin İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742) olduğu yönündedir. Nitekim hicri ikinci asrın ilk yarısından itibaren hadis tedvin faaliyeti hızla genişlemeye başlamış ve hemen hemen her hadis âliminin kendisine ait özel hadis cüzleri oluşmaya başlamıştır. Böylece hicri ikinci asır hadis kitabeti açısından önemli bir asır haline gelmiştir. (Sezgin, 2012, s. 58 vd; Koçyiğit, s. 200 vd.; Yücel, s. 48; Karakaş, s. 141 vd). Hicri ikinci asrın başlarında başlayan geniş ve kapsamlı tedvin faaliyetleri sonucu büyük bir hadis hazinesi ortaya çıkmış ve bu durumda eldeki hadislerin tasnife tabi tutulması sonucunu doğurmuştur.

Çünkü bâb/konu başlıklarına göre yapılmayan bu tür çalışmalardan istifade etmek oldukça zordu. Hicri ikinci asrın ortalarından itibaren tedvin edilen hadislerden istifadeyi kolaylaştırma adına pek çok hadis âlimi musannef eserler ortaya koymaya başlamıştır. İbn Cüreyc (ö.150/772), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Said b. Ebî Arûbe (ö.156/772), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Hammâd b. Seleme (ö.167/783), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Süfyan b. Üyeyne (ö.198/813) bu dönem de ale'l-ebvâb/konu esaslı hadis kitabı te'lif eden âlimlerden bazılarıdır. Yine aynı dönemde ale'r-ricâl/ravi isimlerine göre hadis kitapları da yazılmaya başlanmıştır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) "*Müsned*" türü çalışması bunlardandır. Ancak asıl musannef eserler Hicri üçüncü asırdan itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Nitekim bu döneme tasnif döneminin altın çağı adı verilmiştir. Çünkü bu dönemde "*Kütüb-i Sitte*" adını verdiğimiz en muteber hadis kaynakları tasnif edilmiştir (Koçyiğit, s. 205 vd; Çakan, İsmail 2013, s.42 vd; Yücel , s. 89 vd). Hicri dördüncü asırdan itibaren bu kaynak eserler ile ilgili kitap bazlı çeşitli şerhler yazılmaya başlanmıştır. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed Hattâbî'nin (ö. 388/998), Buhârî'nin "*el-Câmiu's-Sahih'i*" için yazmış olduğu "*A'lâmu'l-Hadis fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*" ve Ebû Dâvûd'un "*Sünen'i*" için te'lif ettiği "*Meâlimü's-Sünen*" isimli eserleri günümüze ulaşmış ilk şerh kitaplarıdır (Çakan, s. 189 vd; Yücel, s. 129).

Bir taraftan temel hadis kaynakları ile ilgili böylesine önemli gelişmeler yaşanırken diğer taraftan da hadis usulü ile ilgili de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. er-Ramehurmûzî'nin (ö. 360/971), *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî* adlı eseri hicri dördüncü asırda yapılan ilk hadis usulü çalışmasıdır. Bunu Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rifetü Ulûm'il-Hadis* isimli çalışması ve daha sonra Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071), *Kitâbu'l-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye* adlı hadis usulü kitabı takip etmiştir (Çakan, s.218 vd; Yücel, s. 114; Bağcı, s. 265 vd).

Bütün bu sürecin bir sonucu olarak hadis ve hadise dair her türlü konuyu kabul ve ret açısından ele alan bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu ilim dalı, "*hadis usûlü ilmi*", "*hadis ıstılahları ilmi*", "*hadis tenkid ilmi*", "*hadis ilimlerini araştırma ilmi*" ve benzeri isimlerle tanımlanmıştır. Bu ilimle ilgili yazılan kitaplarda hadis ve hadis usulüne dair pek çok ıstılah yer verilmiştir. İmla ve türevleri ile ilgili terimler de bu eserlerde ele alınan konulardan bazılarıdır. İmla metodu ile hadis yazdırma olayı, Hz. Muhammed (sav.) döneminden itibaren başlamış ve bu faaliyet asırlarca çeşitli şekillerde gelişerek devam etmiştir. Yazmak ve yazdırmak anlamı ifade eden imlâ kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de (el-Bakara 2/282; el-Furkân 25/5) geçtiği gibi, Hz. Muhammed'in (sav.) çeşitli hadislerinde yer almaktadır (Konu ile ilgili hadisler için bkz. Wensinck, 1936, VI, 272).

Bu bilgileri verdikten sonra, hadis ilminin oluşum ve gelişim sürecinde ortaya çıkan çeşitli hadis terimleri üzerinde duracağız.

1. Hadis Terimleri

Her ilim dalının kendine has çeşitli terimleri vardır ve her ilim dalı bu terimlerle izaha kavuşarak ilim dalı olma vasfını kazanmaya başlar. İlim dalları zamanla gelişir, zenginleşir, kendi alanları ile ilgili problemler çözer ve bir ihtiyacın sonucu olarak ilimler tarihindeki yerini alır. Terimler, bütün ilim dalları için büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu durum hadis ilminde de aynıdır. Her ilim dalında pek çok terim olduğu gibi hadis ilminde çok sayıda hadis terimi vardır. Bu terimlerden her biri, hadisin bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Hz. Muhammed'in (sav.) hayatta olduğu dönemde hadis, bir ilim dalı olarak henüz ortaya çıkmamıştı. Dolayısı ile hadis ilmini oluşturan terimlerde o dönem için söz konusu değildi. İlk dönemde hadislerin asıl kaynağı olan Hz. Muhammed (sav.) ile çevresinde bulunan sahabe-i kirâm arasında inanılmaz bir güven vardı. Dolayısı ile hadisleri ve bu hadisleri rivayet eden sahabe-i kirâm sorgulama gibi bir durum söz konusu değildi. Çünkü Hz. Muhammed (sav.) hayatta idi ve merak edilen her şey birinci ağızdan kendisine sorulabiliyordu. Örneğin Nesâî'nin Muhammed b. el-Musennâ'dan, onun Yahya b. Saîd'den ve onun da Ca'fer b. Muhammed'den naklettiğine göre o, babası Muhammed Cabir'in yanına giderek Hz. Muhammed'in (sav.) hac ibadetiyle ilgili sorular sormuştur. Cabir, Hz. Muhammed'in (sav.), *"Eğer başta bilseydim, hedy kurbanını hazırlamazdım ve Umre yapardım. Yanında hedy kurbanı olmayanlar, ihramdan çıksınlar ve umre yapsınlar"* dedi. Hz. Ali beraberinde Yemen'den bir kurbanlık, Hz. Muhammed de (sav.) beraberinde Medine'den birer kurbanlıkla gelmişlerdi. Bu esnada Hz. Fatıma, boyalı bir elbise giymiş ve gözlerine sürme çekmişti. Hz. Ali bunu görünce, sinirli bir şekilde oradan ayrılmış ve konuyu Hz. Muhammed'e şu ifadelerle arz etmiştir: *"Ey Allah'ın Resûlü! Fatıma boyalı bir elbise giymiş ve sürmelenmiş. Ayrıca 'Onu da babam yapmamı emretti"* dedi. Hz. Muhammed (sav.), *"Doğru söylemiş, doğru söylemiş, doğru söylemiş. Ona öyle yapmasını ben emrettim"* demiştir (Nesâî, Menâsik, 46).

Görüldüğü gibi bu olayın yaşandığı dönemde henüz Hz. Muhammed (sav.) hayattadır. Kızı Hz. Fatıma (ö. 11/632) boyalı bir elbise giymiş ve gözlerine sürme çekmiştir. Üstelik bunu da babası Hz. Muhammed'in (sav.) izniyle yaptığını ifade etmiştir. Fakat kocası Hz. Ali (ö. 40/661), bu izahat karşısında tatmin olmamış ve işin doğruluğunu öğrenmek için konuyu Hz. Muhammed'e (sav.) sormak istemiştir. Hz. Ali'nin bu sorusu üzerine Hz. Muhammed (sav.), kızı Fatıma'nın sözlerinde doğru olduğunu üç defa aynı kelimeleri tekrarlamak suretiyle cevap vermiştir. Görüldüğü gibi bu olay, Hz. Ali'nin nakledilen bu hadisin Hz. Muhammed'e (sav.) ait olup

olmadığını te'vid etmek için yaptığı tenkit faaliyetidir (Karakas, 2015, s. 1337). Ayrıca Hz. Ali, meseleyi merak etmiş ve bizatihi birinci ağızdan Hz. Muhammed'e (sav.) sorarak merakını giderme imkânı bulabilmiştir.

Hz. Muhammed (sav.) vefat ettikten sonra yaşanan problemlerin çözüm mercii olarak sahabe-i kirâm görülmüştür. İslâm dinini içselleştirerek öğrenen sahabe nesli, rivayet edilen bir rivayet karşısında düşüncelerini rahatça ifade edebiliyorlardı. Aslında genel anlamda sahabe, rivayet edilen bir hadisin ravisi üzerinde durmayı bir ihtiyaç olarak görmüyorlardı. Çünkü onlar birbirlerine inamıyor ve itimat ediyorlardı. Nitekim hiçbir sahabi, diğer bir sahabinin yalan söyleyebileceğini düşünmüyordu. Örneğin, herhangi bir sahabi, bir hadis naklinde noksanlık gördüğünde, rivayeti aktaran sahabiyi kizble suçlamıyordu. Bilakis hadisi yanlış veya eksik anladığını ifade ediyordu. Bundan dolayı sahabe, daha ziyade hadisin metniyle ilgili değerlendirmede bulunuyorlardı. Dolayısıyla bir hadisi kabul etmek ya da reddetmek hususunda titiz davranmak, sahabeden daha ziyade, sonraki nesillerde ortaya çıkmaya başlamıştır (Sibâi, 1981, s. 262 vd; Hatiboğlu, 2016, s. 13 vd; Ertürk, 2017, s. 54). Bununla beraber Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve Hz. Ali'nin halife seçilmesi sonucunda “*el-Fitnetü'l-Kübra*” diye isimlendirilen büyük fitne orya çıkmıştır. Akabinde Müslümanlar arasında Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı meydana gelmiştir. Bu durum etkisini günümüze kadar devam ettirecek çeşitli siyasi ve itikadi fırkaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylesine sıkıntılı ve karmaşık ortamda çeşitli fırka temsilcileri kendi görüşlerini destekleyen, karşı tarafın düşüncelerini ise yeren pek çok hadis uydurmuşlardır. Bütün bunların sonucunda Müslümanlar arasında var olan güven duygusu sarsılmış ve yerini şüphe ve tereddütte bırakmıştır. Ayrıca hadis uydurma faaliyeti de artarak devam etmiştir. Başta sahabe-i kirâm olmak üzere tabiin ve tebe-i tabiin nesli, art niyetle başlatılan hadis uydurma faaliyetini nihayete erdirmek ve sahih hadisleri koruma altına almak için ravi sorgulama çalışmasını önleyici bir tedbir olarak ortaya çıkarmışlardır. Bu sorgulama, süreç içerisinde gelişerek isnad sistemine dönüşmüştür (Yücel, s. 39 vd; Bağcı, s. 167 vd). M. Fuat Sezgin (ö.1439/2018) konu ile ilgili şöyle bir izahatta bulunmuştur: “*Hadisler şahıstan şâhısa, dolayısı ile nesilden nesile intikal ederken esas kaynaktan uzaklaşmış ve daha fazla ehemmiyet kesb etmeye başlamıştır. Hz. Muhammed (sav.) ve sahabeden rivayet edilen hadislerin nakli etrafında yeni şahıslar araya girdikçe, yeni yeni meselelerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Ancak çok zaman geçmeden hadis naklinde yazı olayı devreye girince tamamen İslâm ilim dünyasına has ve diğer toplumlarla hiçbir şekilde münasebeti bulunmayan bir müessesese yani isnad sistemi meydana çıkmıştır. Ortaya çıkan bu müessesenin temelinde nakledilen bir hadisi mümkün olduğu kadar ilk kaynağından çıktığı hali ile muhafaza etmek, bir şey ilave etmemek veya ana metinden herhangi bir şeyin*

düşmesine mâni olmak arzu ve gayreti bulunmakta idi. Bir ravi başka bir raviden hadis naklederken, hangi rivayet lafızlarını kullanacak? Bu hadis rivayetinde hangi metodu izleyecek? Hadis rivayetinde muhtemel hataları önlemek için, bu alanda takip edilmesi gereken en doğru yol hangisidir? Bu alanda sakınılması gereken hususlar nelerdir? Hadis, bulunduğu yazılı kaynaktan nasıl nakledilecek?” (Sezgin, s. 62 vd). Görüldüğü gibi isnâd sistemi hadisleri koruma altına alma gayesi ile geliştirilmiştir. Zamanla senetlerde yer alan ravilerin vasıflarını konu alan “*cerh ve ta’dil*” adı ile bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bütün bu bilgiler hadis ilminde her terimin tarihi bir alt yapısının var olduğunu göstermektedir. Hicri ikinci ve üçüncü asırlarda “*Tedvin*” ve “*tasnif*” terimlerinin de böyle bir alt yapısı vardır. Nitekim bu iki terim, hicri ikinci ve üçüncü asırlarda hadisleri toplama ve gruplandırma faaliyeti şeklinde gerçekleşmiştir. Bu faaliyet, çok sayıda temel hadis kaynağının te’lif edilmesine vesile olmuştur. Dolayısı ile hadis usulü ilmini oluşturan her kavram, zaruri bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmıştır. Pek çok hadis âlimi, hadis tarihi sürecinde hadis ilmini oluşturan bu tür kavramları bir araya getirerek çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. İlk sistematik hadis usulü kitabı olarak kabul edilen ve er-Râmehurmuzî’ye ait olan “*el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Râvîve’l-Vâî*” adlı eserde bu kavramlardan bazılarının yer aldığını görmekteyiz. Bu eser, hadis usulü alanında yazılmış ilk kitap olması hasebi ile çok önemli bir çalışmadır. Ancak çerçevesi dardır ve netice itibari ile pek çok hadis terimini de içine almamıştır. Bu eser, temel hadis kaynaklarının tasnif edildiği bir dönemde yazıldığı için, daha çok hadis rivayeti ile ilgili terimleri içine almıştır. Örneğin bu kitapta, hadis terimlerinden “*imlâ ve istimlâ*” (er-Râmehurmuzî, 1971, s. 601 vd), “*er-rihle fi talebi’l-hadis*” (er-Râmehurmuzî, s. 229 vd), “*el-kitab*” (er-Râmehurmuzî, s. 363 vd), “*isnâd*” (er-Râmehurmuzî, s. 414 vd), “*icâze ve münâvele*” (er-Râmehurmuzî, s. 435 vd), “*vâsiyye*” (er-Râmehurmuzî, s. 459 vd), “*semi’tu*”, (er-Râmehurmuzî, s. 472 vd), “*haddesenâ*”, (er-Râmehurmuzî, s. 476 vd), “*enbeenî*”, (er-Râmehurmuzî, s. 481 vd), “*ahbereni*”, (er-Râmehurmuzî, s. 490) ve benzeri bazı kavramlar hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde hadis usulü ile ilgili daha sistematik ve daha geniş çerçeveli çeşitli eserler yazılmıştır. Bu eserlerde, daha önce yazılmış hadis usulü eserlerine nazaran daha fazla hadis terimlerine yer verilmiştir. Yaşadığımız bu dönemde de gerek ülkemizde ve gerekse yurt dışında hadis usulü ilmi ile ilgili geniş çerçeveli çeşitli müstakil eserler yazılmıştır. Örneğin Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî’nin (ö. 1332/1914) “*Kavâidu’t-Tahdîs min Fünûni Mustalahi’l-Hadîs*” adlı eseri, bu konuda yazılmış önemli eserlerden biridir. Ayrıca Türkiye’de de bu konuda çeşitli eserler yazılmıştır. Babanzade Ahmed Naim’in (Ö. 1353/1934), “*Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi’ne*” yazdığı Mukaddime ve Muhammed Tayyip Okiç’in, “*Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*” isimli eseri bu konuda kaleme alınmış eserlerin başında gelmektedir.

Ayrıca Talat Koçyiğit'in "*Hadis Usulü*" adlı kitabı da bu konuda yapılan önemli bir çalışmadır, Günümüzde Türkiye'de hadis sözlüğü niteliğinde olan ve sadece hadis terimlerini alfabetik olarak içine alan çeşitli eserler de yazılmıştır. Yine Talat Koçyiğit'in "*Hadis Terimleri Sözlüğü*" adlı eseri, bu alanda yazılmış ilk çalışmadır. Gerek hadis usûlü ve gerekse hadis terimleri ile ilgili eserler yazılmaya devam etmektedir.

Hadis terimlerinin oluşum süreci ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra, bu terimler arasında önemli bir yere sahip olan asıl konumuz "*imlâ*" ve türevleri hakkında bilgi vereceğiz.

2. İmlâ

Hadis rivayetinde önemli bir yere sahip olan "*imlâ*", hadis kitabeti açısından öğrenilmesi gerekli olan bir konudur. "*İmlâ*", hadis öğrenim ve öğretim yollarının, başka bir ifade ile "*tahammül*" ve "*eda*" yollarının en üstünü olarak kabul edilen "*semâ*" içerisinde yer almış ve "*tahdîs*" kavramından üstün tutulmuştur (Aydınlı, 2012, s. 136). Hadis imla metodunun, hadis tarihinde "*arz*", "*kitabet*", "*müzakere*" ve benzeri konularla da yakın bir ilgisi vardır (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ece, 2017, s. 358 vd). "*İmlâ*" kelimesi hakkında geniş bilgi vermeden önce, kelime anlamı üzerinde durmak istiyoruz.

"*İmlâ*" kelimesi, "*melâ-yemlû*" fiilinin "*if'âl*" babından "*emlâ*" fiilinin mastarıdır. "*Emlâ*" fiili, yazdırmak, uzatmak, mühlet vermek, nimet vermek, geniş tutmak ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. "*İmlâ*"nın kelimesinin cemi, "*emâlî*" ve "*emâlin*" şeklinde gelmektedir (Halil b. Ahmed, "meleve", 2003, IV, 167; İbn Manzûr, "melâ", 1994. XIV, 130vd.; Ahterî, "el-İmlâ", 1310, s. 93; Luvis, "meleve", 1986, s. 775; Mes'ûd, "emlâ", 1992, s. 128; el-âyyid, "meleve", 1988, s. 1152 vd). Türkçede ise "*imlâ*" sözcüğü, dildeki sözleri kurallarına uygun olarak yazmak demektir (Akalin, "imlâ", *Türkçe Sözlük*, 2011, s. 1183; Kanar, "imlâ", 2003, s. 635).

İstilahî açıdan "*imlâ*", bir kitabın, yazarı tarafından yazılmayıp başka bir kişiye ya da birden fazla şahsa yazdırılmak suretiyle meydana getirilmesidir (Okiç, 2017, s. 162). Başka bir ifade ile imlâ, bir kimsenin, çevresinde bulunan kişilere ezberinden veya elindeki kitaptan bir şey yazdırması demektir. Hadis açısından ise imlâ, hadis şeyhinin talebe veya talebelerine hadis yazdırmasıdır (Koçyiğit, "imlâ", 1992, s. 204; Aydınlı, "imlâ", XXII, 225; a. mlf. "imlâ", s. 136). Bu yöntem ile yazılan esere "*imlâ*" veya cem'i şekli ile "*emâlî*" denmektedir. İmlâ yolu ile talebeye hadis yazdıran muhaddise, "*mümlî*" ve ondan hadis alıp yazan talebeye ise, "*müstemlî*" denmektedir. "*Müstemlî*" için nadiren de olsa kâtip ismi de kullanılmıştır (A'zamî, 1993, s. 173; Aydınlı, "imlâ", XXII, 225). "*Mümlî*", hadis yazdırma anlamında kullanılan "*emla*" fiilinin ismi failidir. Ona göre "*mümlî*", hadisi dinlemek veya hadisi yazmak için bir araya gelen topluluğa eserinden ya da hafızasından hadis yazdıran şeyh veya muhaddis demektir (Koçyiğit, "mümlî", s. 332; Aydınlı, "mümlî", s. 208). Sözcük olarak "*istimlâ*", imlâ yani yazmayı talep etmek, başka

bir ifade ile birisinden bir şey yazdırmasını istemektir. Aslında “*imlâ*”, “*if’âl*” babından şeyhin hadis yazdırması anlamına geldiği gibi, “*istimlâ*” da “*istif’âl*” babından gelen ve talebe açısından hadis yazma isteğine delâlet etmektedir. İstilahî açıdan “*istimlâ*”, imlâ meclisinde hadis şeyhinin yazdırdığı hadisleri yazmak veya uzaktakilere yüksek sesle nakletmek demektir. Bu şekilde hadis yazmak isteyen talebeye, yukarıda da değindiğimiz gibi “*müstemlî*” denmektedir. Ayrıca hadis yazan kişilerin kalabalık olmaları durumunda şeyhin/muhaddisin söylediği hadisleri, uzakta bulunan cemaate yüksek sesle nakleden kişilere de, “*müstemlî*” denir (Okıç, s. 162 vd.; A’zamî, s. 173; Koçyiğit, “*istimlâ*”, s. 213, 364; Aydın, “*istimlâ*”, s. 142, 225; a. mlf. “*imlâ*”, XXII, 225).

Bilindiği gibi fetih hareketleri ile beraber Müslümanların sayısı gittikçe çoğalmaya başlamış ve ilme olan talepte artmıştır. Hadis dinlemek için muhaddislerin etrafında toplanan cemaat, cami ve mescitlerin dışına taşmıştır. Zaman zaman bu cemaatlerde toplanan insanların sayısı on binleri aşmıştır. Hadis imamlarının bu tür toplantılarda cemaate imla yolu ile hadis rivayet etmeleri, hadis tarihinde sık sık görülen muteber rivayet metotlarından biri haline gelmiştir. Dolayısı ile bu tür toplantılarda bir araya gelen tüm insanların hadis imla eden muhaddisin sesini anlaşılabilir bir şekilde duyması mümkün değildir. İşte bu gibi durumlarda muhaddisin sesini cemaate duyuracak güvenilir gür sesli kişilerin varlığı ihtiyaç haline gelmiştir. “*Müstemlî*” adı verilen bu kişilerin sayısı, cemaatin çokluğuna göre değişmiştir. Bu kişiler, cemaatin arasında bulunarak muhaddisin rivayetlerini yüksek sesle tekrarlayarak uzak mesafede oturan cemaatin rahat bir şekilde duymasını sağlamışlardır. Bu görevi ifa eden müstemliler, zaman zaman bunun karşılığında ücret almışlar veya muhaddisin imla ettiği hadislerin yazılı bir nüshasına sahip olmuşlardır. Müstemlinin görevi, sadece muhaddisin naklettiği hadisleri duyurmak değildi. Ayrıca o, meclisin düzenini sağlar, Kur’ân-ı Kerim okunduğu esnada cemaati sükûta davet eder, başlangıçta besmele, hamdele ve salve okurdu (er-Râmehurmuzî, s. 603; Okıç, s. 163; Koçyiğit, “*istimlâ*”, s. 364 vd).

İmlâ yolu ile yazılan hadis kitapları, zaman zaman müellifinin/mümlî’nin kontrolünden geçirilir ve böylece tashih edilirdi. Bu metot ile aynı eserin birkaç orijinal nüshası meydana getirilmiş olurdu. Bazen bu işi yerine getirmek için bir veya birden fazla mütehassıs kişi, “*mümlî*”nin hizmetinde görev alırdı. Bu işi yapanlara “*müstemlî*” dendiği gibi, onların mesleklerine de “*müstemlî*” denmektedir. Bu yol ile meydana getirilen literatüre, “*emâlî*” adı verilmektedir (Okıç, s. 162 vd). Böylece imlâ yolu ile hadis yazılı hale getirilerek, sonraki nesillere aktarılmıştır.

“*İmlâ*” kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de iki ayrı yerde yer almaktadır (el-Bakara 2/282; el-Furkân 25/5).Örneğin “*imlâ*” kelimesinin meçhul muzari hali, Furkan suresinde şöyle geçmektedir:

وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

“(Bu Kur’ân, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar, ona sabah akşam okunmaktadır, dediler” (el-Furkân 25/5).

Bu ayette geçen “*tümlâ*” kelimesi, meallerin çoğunda okuma anlamında değerlendirilmiştir. Ancak bu kelime, yazdırma anlamında “*yümlil*” kelimesi ile aynı anlamda değerlendirilmektedir. “*Emlâ*” kelimesi ile aynı anlamda olan “*yümlil*” kelimesi Bakara suresinin bir ayetinde şöyle yer almaktadır:

وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ

“Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın” (el-Bakara 2/282).

Buradaki “*ve’l-yümlil*” kelimesi, yazdırsın anlamındadır. Bunun aslı, “*emelle-yumillu-implâen*” şeklindedir. Bundan önce yer verdiğimiz Furkan suresindeki “*tümlâ*” kelimesinin aslı ise, “*emlâ-yümlî-implâen*” şeklindedir. “*Emelle*” fiilinin telaffuzu ağır olduğu için, onun “*emlâ*” şeklinde okunması da uygun görülmüştür. Buna göre, bu fiilin sonundaki “*lam*” harfi, “*ya*” harfine dönüşmüştür. Bu neden “*tümlâ*” fiilinin aslı “*tümlêlu*” şeklinde kabul edilmektedir. Bu açıdan bu iki fiilin manası aynıdır (el-Halil b. Ahmed, “*melele*” IV, 166 vd.; İbn Manzûr, “*melele*”, XIV, 129; Luvis, “*melle*”, s. 770; Mes’ûd, “*emelle*”, s. 128; el-âbid., “*melle*”, s. 1152 vd.; Dervîş, 1988, I, 435).

Tefsir kaynaklarında “*tümlâ*” kelimesi hakkında çeşitli yorumlar yazılmıştır. Örneğin Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Musenna (ö. 210/825), “*tümlâ*” kelimesinin filolojik tahlilini yaparken, bu kelimenin bu ayette bir şeyi başka birine okumak anlamında olduğunu ifade etmiş ve ardından “*emleytu*” ile “*emleltu*” kelimelerinin aynı anlama geldiğini de söylemiştir (Ebû Ubeyde, tsz. s. 70). et-Taberi (ö. 310/922) bu kelimeyi, herhangi bir şeyi birine yazdırmak veya yazması için okumak şeklinde yorumlamıştır (Taberî, 1995, XVIII, 232). Ebû Hayyân (ö. 754/1353) da “*tümlâ*” kelimesini, yazmayı bilene yazması için yazdırma, yazma bilmeyene de ezberlemesi için okuma anlamında yorumlamıştır (Ebû Hayyân, 2005, VIII, 82). Kâdî Beydâvî (ö. 791/1388) ise, Bakara suresindeki “*yumli*” kelimesini yorumlarken, “*implâ*” ve “*implâ*” kelimelerinin aynı anlamda olduğunu ve yazdırmak anlamına geldiğini söylemiştir (Kâdî Beydâvî, 1988, I, 144). O, el-Furkân suresindeki “*tümlâ*” kelimesini izah ederken, Hz. Muhammed (sav.) ümmi olduğu için okuyamıyor ve yazamıyordu. Dolayısı ile ezberlemesi için ona okunması anlamına geldiğini ifade etmiştir (Kâdî Beydâvî, II, 135). Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), “*tümlâ*” kelimesini daha geniş bir şekilde izah etmiştir. O, Hz. Muhammed (sav.) ümmi olduğu için okuyamıyordu. Dolayısı ile Kur’ân-ı Kerim’i yazan kâtipler, ona yazılan metinleri kendisine okuyorlardı ve o da okunan bu metinleri ezberliyordu diye yorumlamıştır. Ayrıca Şevkânî, birine okudum ve o da yazdı diye ayrı bir yorumda da

bulunmuştur (Şevkânî, 2004, IV, 82). Kur’ân-ı Kerim’de yer alan ayetlerle ilgili önemli bir i’rab çalışması yapan Muhyiddin ed-Dervîş ise, “tümlâ” kelimesini, ümmi olan Hz. Muhammed (sav.) nazil olan ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırmak için kendisine okunuyordu şeklinde yorumlamıştır (Dervîş, VI, 667).

İmlâ ve türevlerinin yer aldığı pek çok hadis nakledilmiştir (Konu ile ilgili hadisler için bkz. Wensinck, VI, 272). Onlardan bazıları şöyledir.

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدِ الرَّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدِ السَّاعِدِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَيْهِ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ: "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَلَى عَلَيْهِ: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ: فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمَلِّهَا عَلَيَّ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ - وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَفَخَذَهُ عَلَى فَجْدِي، فَتَقَلَّتْ عَلَيَّ حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرْضَى فَجْدِي، ثُمَّ سُرِّي عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: غَيْرُ أَوْلَى الضَّرَرِ

Buhârî'nin Abdülazîz b. Abdillâh'tan, onun İbrâhîm b. Sa'd ez-Zühri'den, onun Salih b. Keysân'dan, onun İbn Şihâb'dan naklettiğine göre, Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Mervan b. el-Hakem'i mescitte otururken gördüğünü söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir: “Ben, ona yönelerek yanına oturdum. Mervan bize, Zeyd b. Sabit'in kendisine şunları naklettiğini söyledi: Hz. Muhammed (sav.), kendisine, ‘Mü’minlerden oturup kalanlar ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar’ (en-Nisa 4/95) ayetini yazdırırken, tam o esnada İbn Ümmi Mektûm Hz. Muhammed'in (sav.) yanına geldi ve ama bir adam olmasına rağmen, Ey Allah'ın Resûlü, eğer cihad edebilsydim, muhakkak ki cihad ederdim, dedi. Bunun üzerine Yüce Allah kendisine vahiy gönderdi. O esnada onun dizi, benim dizimin üzerinde idi. Onun verdiği ağırlıktan dolayı, nerede ise dizimin kırılacağından korktum. Sonra ondan sevindirici bir haber geldi ve Yüce Allah, ‘Özür sahibi olanlar dışında’ (en-Nisa 4/95) mealindeki ayeti indirdi” (Buhârî, Cihâd, 31, hadis no: 2832; Tefsîr, 18, hadis no: 4592).

Görüldüğü gibi bu hadiste, yazdırmak anlamında olan “emlâ” ve “yumilluha” kelimeleri geçmektedir. Aynı konu ile ilgili benzer bir hadis farklı ravilerle ve bazı metin değişikliği ile de rivayet edilmiştir. Ancak bu hadisin metninde “emlâ” ifadesi yerine “feketebehâ” ifadesi kullanılmıştır. Her iki rivayette de yazım faaliyetini gerçekleştiren sahâbi Zeyd b. Sâbit'tir (Buhârî, Cihâd, 31, hadis no: 2831; Tefsîr, 18, hadis no: 4593).

حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهُ قَالَ: أَمَرْتَنِي عَائِشَةُ أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مُصْحَفًا وَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فَادِّي: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى فَلَمَّا بَلَغْتُهَا آذَنْتُهَا، فَأَمَلْتُ عَلَيَّ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى، وَصَلَاةِ الْعَصْرِ وَفُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ، ثُمَّ قَالَتْ عَائِشَةُ: سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ebû Dâvud'un el-Ka'nebî'den, onun Malik'ten, onun Zeyd b. Eslem'den, onun el-Ka'kâ' b. Hüseyin'den, onun da Hz. Aişe'nin azatlı kölesi Ebû Yunus'tan naklettiğine göre Hz. Aişe ona, kendisi için bir Mushaf yazmasını emretmiştir. Ayrıca Hz. Aişe kendisine, “*Namazları ve orta namazını muhafaza ediniz*” (el-Bakara 2/238) ayetine geldiğin zaman, bana haber ver demiştir. Ben, mushafı yazarken o ayete geldiğimde kendisine haber verdim. Hz. Aişe, “*Namazları, orta namazını ve ikindi namazını muhafaza ediniz. Allah'a gönülden boyun eğiciler olarak durunuz*” (el-Bakara 2/238) ayetini bana yazdırdı ve bunu Hz. Muhammed'den (s.a.v.) böyle işittiğini söyledi (Ebû Davud, Salât, 5, hadis no: 410). Bu hadiste yer alan “*Fe emlet aleyye*” ifadesi, “*Bana yazdırdı*” anlamında kullanılmıştır.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ يُمْلِي لِلظَّالِمِ، فَإِذَا أَخَذَهُ، لَمْ يُفْلِتْهُ، ثُمَّ قَرَأَ: وَكَذَلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْفَرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

İbn Mâce'nin Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr ve Ali b. Muhammed'den, ikisinin ise, Ebû Muâviye'den, onun Bureyd b. Abdillâh b. Ebî Burde'den, onun Ebû Bürde'den ve onun da Ebû Musa'dan naklettiğine göre, Hz. Muhammed (sav.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki Allah, zalime bir süre verir. Sonra onu yakalayınca, bir daha Salı vermez.” Ardından Hz. Muhammed (sav.), “Memleketlerin halkı zulüm ederken senin Rabbin onları yakalayınca, işte böyle (elemli, çok acıklı) olur” (Hûd 11/102) ayetini okumuştur (Buhârî, Tefsîr, 5, hadis no: 4686; Tirmizî, Tefsîr, 12, hadis no: 3110; İbn Mâce, Fiten, 22, hadis no: 4018). Bu hadiste yer alan “*yümlî*” kelimesi, mühlet vermek anlamında kullanılmıştır.

Hiz. Muhammed (sav.) indirilen ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırdığı gibi, civar ülkelerin krallarına gönderdiği mektupları, antlaşma metinlerini ve çeşitli kişilere verdiği imtiyaz namerleri de bu yöntemle kâtiplere yazdırmıştır (Okiç, s. 164; Aydınli, “İmlâ”, XXII, 225; Bağcı, s. 71 vd).

Hiz. Muhammed (sav.), İslâm'a davet etmek gayesi ile çeşitli devlet başkanı ve yöneticilere dine davet mektupları göndermiştir. Kendisi okuryazar olmadığı için bu mektupları kâtiplerine yazdırmıştır. O, Bizans imparatoru Herakliyus, Mısır hükümdarı Mukavkıs, Habeş kralı Necâşî, İran hükümdarı Kisra Perviz ve Bahreyn meliki el-Munzir b. Sav, Umman melikleri Ceyfer ve Abd'e mektup göndermiştir. Bu mektupların bugün için var oldukları bir hakikattir. Bunlardan her biri, Hiz. Muhammed'in (sav.) imla ettiği birer yazılı belge niteliğindedir (Hamidullah, 2007, s. 83 vd.; Koçyiğit, s. 32 vd.; Bağcı, s. 71). Hiz. Muhammed'in (sav.) bunların dışında yazdırmış olduğu daha pek çok belge vardır. Bunların yazılış sebepleri ve konuları birbirlerinden farklıdır. Örneğin Medine Vesikası, Hiz. Muhammed'in (sav.) yazdırmış olduğu ilk anayasa niteliğindeki önemli bir belgedir. Bu sözleşme, Hiz. Muhammed (sav.) Medine'ye

yerleştikten sonra, Muhacirler, Ensar, Yahudiler ve İslâm'ı henüz kabul etmemiş Araplar arasında yapılmıştır. Medine Vesikası, toplam 52 maddeden oluşmaktadır (Bu konularda geniş bilgi için bkz. Hattâbî, III, 197; Hamidullah, 2004, s. 27; Koçyiğit, s. 32 vd.; Bağcı, s. 71 vd). Ümmü Seleme'den (ö. 62/681) rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (sav.) bir deri parçası istemiş, yanında bulunan Hz. Ali'ye imla yolu ile o deri üzerine her tarafı doluncaya kadar yazı yazdırmıştır (er-Râmehurmuzî, s. 601).

Hz. Muhammed'in (sav.) yanında hadis yazmalarına müsaade etmesi, imlânın bir örneği olarak kabul edilmiştir. (Aydınlı, "İmlâ", XXII, 225). Örneğin rivayet edildiğine göre Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684) şöyle söylemiştir:

"Ben, Hz. Muhammed'den (sav.) duyduğum ve ezberlemek/korumak istediğim her şeyi yazıyordum. Kureyş, 'Hz. Muhammed'den (sav.) duyduğun her şeyi yazıyorsun. O ise, bir beşerdir, bazen kızgınlık halinde bazen de sükûnet halinde konuşur' diyerek, beni onun söylediği her şeyi yazmaktan nehiy ettiler. Bunun üzerine ben, yazmaktan vaz geçtim ve bu durumu Hz. Muhammed'e (sav.) arz ettim. O, parmağı ile ağzına işaret ederek, 'Yaz! Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz' diye buyurdu" (Ebû Dâvûd, İlim, 3, hadis no: 3646).

Bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed (sav.) ayetlere karışmaması için ilk dönemlerde hadis yazımını yasaklamıştır. Daha sonraki dönemlerde bu endişe ortadan kalkınca, hadis yazım faaliyetine izin verilmiştir. Onun bilahare hadis yazma hususunda vermiş olduğu izin, daha önce bu konudaki nehyini nesh etmiştir. Diğer bazı âlimlerin görüşlerine göre ise, Hz. Muhammed (sav.), hadislerin ayetlere karışma endişesinden dolayı, hadisleri ayetlerle aynı sahifeye yazmayı yasaklamıştır. Çünkü bu gibi durumlarda, Kur'ân-ı Kerim okuyan kişi, ayet ve hadisler birbirine benzediğinden dolayı onları karıştırabilirdi. Bu gibi endişeler nedeni ile ayet ve hadislerin aynı sahifede yazılması mahzurlu görülmüştür. Fakat onların ayrı sahifelerde yazılması sakıncalı görülmemiştir (Hattâbî, III, 196; Azimâbâdî, 2013, X, 62 vd).

Hz. Muhammed'in (sav.) bu hadiste geçen *"Yaz! Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, buradan haktan başka bir şey çıkmaz"* ifadesinden anlaşıldığına göre o, mübarek ağzından Allah'ın rızasına muhalif herhangi bir ifadenin çıkmayacağını söylemiş ve kendisinden sadır olan ifadeleri yazmayı emretmiştir (Azimâbâdî, X, 60 vd).

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (sav.) bir hutbe okumuş. Onu dinleyen Yemenli Ebû Şâh, *"Ey Allah'ın Resûlü! Bana bu hutbeyi yaz!"* demiştir. Hz. Muhammed'de (s.a.v.) yanındakilere, *"Ebû Şâh için yazınız"* diye emir buyurmuştur. (Tirmizî, İlim, 12, hadis no: 2667. Bu hadisin farklı rivayetleri için bkz. Buhârî, İlim, 39, hadis no: 112; Lukata).

Hız. Ömer (ö. 23/644), Enes b. Malik (ö. 93/711), Berâ b. Azib (ö. 71/690), Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684) ve Muğireb. Şu'be (ö. 50/670) gibi sahabeler, hadisleri imlâ yöntemi ile yazdırmışlardır. Vâsile b. Eskâ'nın (ö. 83/702) bu metodu, hadis yazdırarak en düzenli şekilde kullanan sahabe olduğu rivayet edilmiştir (Aydınlı, "İmlâ", XXII, 225). Rivayet edildiğine göre, Vâsile b. Eskâ halka hadis imlâ ederdi ve halk da onun imlâ ettiği hadisleri yazardı (Suyûtî, s. 338; Okiç, s. 165; A'zamî, s. 171; Koçyiğit, "İmlâ", s. 205). O dönemlerde imla yolu ile hadis yazdıranlar olduğu gibi, bu uygulamaya karşı çıkan bazı âlimler de vardı. Çünkü onlar, birçok kişinin bu yol ile kısa süre içerisinde çok sayıda hadisi bir araya getirmelerini doğru bulmuyorlardı (Geniş bilgi için bkz. A'zamî, s. 171). Ancak, sahabe sonrası döneminde yaşamış olan Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) hadis imla metoduna itiraz edenlere tepki göstermiş ve hayatı boyunca hep bu yol ile çok sayıda hadis imla etmiştir (Okiç, s. 165; A'zamî, s. 171; Aydınlı, "İmlâ", XXII, 225). Örneğin onun, Halife Ebû'l-Velid Hişâm b. Abdilmelik b. Mervân'ın (ö.125/743) çocuklarından birine 400 hadis imla ettiği rivayet edilmiştir (Kadı İyâz, 1978, s. 243 vd.; Aydınlı, "İmlâ", XXII, 225; Özkan, "Zührî", 2013, XXXIV, 547).

Etbâu't-Tâbiîn ve onlardan sonra gelen nesillerden pek çok kişi, imlâ meclisini akdetmiştir. Bunlardan bazılarının ismi şöyledir: Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Yezid b. Harun (ö. 206/821), Veki' b. Cerrâh (ö. 197/813), Asım b. Ali et-Teymî (ö. 221/836), Amr b. Merzûk el-Bâhilî (ö. 224/839), Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870), Ebû Müslim el-Keccî (ö. 292/905), Cafer b. Muhammed el-Kiryâbî (ö. 301/913). Daha sonraki dönemlerde Nişabur, Bağdat, İsfahan, Basra, Hemedan, Merv ve benzeri şehirlerde hadis imlâ meclisleri akdedilmeye devam edilmiştir (Okiç, s. 165). Örneğin Ebû Zekerriyya Yahya b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Abdî el-İsfahânî (ö. 512/1119), aileden gelen hadis birikimi nedeniyle hadis imla meclislerini kurmuş ve aynı zamanda bu konuda "*Erbaatu Mecâlis min Emâlî İbn Mende*" isimli bir de eser yazmıştır (Başaran, 1999, XX, 179 vd; Akdoğan, 2017, s. 2065). Ayrıca Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn b. Abdürrahman el-İrâkî (ö. 806/1404), Ebû Amr Osman b. Abdürrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) vefatından sonra kesintiye uğrayan hadis imla meclislerini tekrar canlandırmış, bu alandaki ilmi faaliyetlere çok önem vermiş ve 11 yıl boyunca yaklaşık 416 imla meclisinde talebelerine hadis yazdırmıştır. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1448) de onun hadis imla meclislerinden yaklaşık 400 tanesine iştirak ederek kendisinden istifade etmiştir (Suyûtî, I, 245; a. mlf, II, 582; Kandemir, 1999, XIX, 118; Baskale, 2015, s. 22. Bu tez çalışmasında İrâkî'nin hadis imla meclisleri hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir).

Zamanla imlâ meclislerine fazla ilgi gösterilince, uyulması zorunlu bazı düzenlemelere gidilmiştir. İmlâ meclislerinin yeri, zamanı, mümlînin hazırlanması, talebenin oturuş şekli, müstemlînin hadis yazmaya veya duyurmaya başlamadan önce bazı hazırlıklarda bulunması ve benzeri kurallar, bu düzenlemelerden sayılmıştır. İmlâ meclisleri, haftada bir defa olmak üzere Cuma mescidinde veya bir meydanda ya da medrese ve dâru'l-hadis'te düzenlenirdi. Bu meclisler, Cuma namazından sonra veya salı günü öğleden önce yahut ikindiden sonra yapılırdı. İmlâyı gerçekleştiren muhaddis, sosyal ve toplumsal açıdan önemli bir görev yerine getirdiği için, bazı özelliklere sahip olması gerekiyordu. Örneğin halk içine önemli bir sıfatla çıkacağı için, fiziki görünümünün düzgün olması, beden ve elbisesinin temiz olması zaruri bir gereklilikti. Vakarını muhafaza etmesi gereken mümlînin, adaba uygun bir şekilde imlâ toplantılarına zamanında hazır bulunmalıydı. (Sem'ânî, 1952, s. 25 vd.; Okiç, s. 166; Aydın, "İmlâ", XXII, 226) Mümlî, imlâ vaktinden önce hazırlık yapar, yazdıracağı hadisleri önceden tespit eder, gerekli gördüğü takdirde o hadisleri bir yere yazardı. Bazen de hoca, bu işi güvendiği bir talebesine yaptırabilirdi. Ayrıca mümlî, gerekli gördüğü durumlarda birden fazla müstemlî görevlendirebilirdi (Aydın, "İmlâ", XXII, 226).

İmlâ meclisleri, Kur'ân-ı Kerim tilaveti ile başlar, mümlî tanıtılır ve neyi rivayet edeceği sorulurdu. Mümlî, besmele, hamdele ve salveleden sonra, ezberinden veya yazılı bir metinden imlâ edeceği hadisleri senetleri ile birlikte okurdu. Gerekli gördüğü yerlerde hadislerin metin veya ravileri hakkında açıklamalarda bulunurdu. Mümlî, hadis rivayetini bitirdikten sonra, konu ile ilgili hikâye, nükte ve şiirlerle konuşmasını bitirirdi. Özellikle mümlî, cemaati uzun imla ile bıktırmamaya dikkat ederdi. Daha sonra hocanın metni ile talebelerin yazdıkları karşılaştırılır ve gerekli yerler düzeltilirdi. İmlâ yolu ile alınan hadisler, "emlâ aleyye", "haddesenâ/haddesenî imlâen" ve benzeri sığalarla rivayet edilirdi (Okiç, s. 166; Aydın, "İmlâ", XXII, 226. Bu konuda geniş bilgi için bkz. A'zamî, s. 172 vd).

İmlâ ve mümlî hakkında bu bilgileri verdikten sonra, müstemlî hakkında da daha geniş bazı bilgiler vermek istiyoruz. Her şeyden önce müstemlî ile talebe aynı şey değildir. Talebe, hocadan veya müstemlîden duyduğu hadisleri yazardı. Müstemlî ise, hocanın söylediklerini cemaate yüksek sesle tekrar ederdi. Müstemlîlik, bir meslek olarak çeşitli insanlara nispet edilmiştir. Bazı müstemlîler, hayatlarının büyük bir kısmını bu işe vermişlerdir. Müstemlî seçilirken, bazı özelliklere dikkat edilirdi. Müstemlînin dikkatli, uyanık ve gür bir sese sahip olması gerekirdi. O, görevini eda ederken ya yüksek bir yerde oturur veya ayakta dururdu. Cemaatin kalabalık oluşuna göre, müstemlînin sayısı da değişirdi. Müstemlî, cemaat içerisinde sessizliği temin eder, anlamadıklarını söyleyenlere, hocanın söylediklerini tekrar ederdi. Müstemlî, başlangıçta Kur'ân-Kerim'den bir bölüm okuduktan sonra, besmele, hamdele,

salvele ile konuşmasına başladılar. O, hoca için dua eder, onun ismini, künyesini ve nispetini söyleyerek onu cemaate tanıtır. Talebeler de bu bilgileri defterlerine kaydederler. Mümlî hadis okumaya başlamadan önce Müstemlî, bu hadisin ravilerini mümlîden sorardı ve onun söylediklerini cemaate aktarırdı. Ondan sonra hadis imlâsı başladı. (Sem'ânî, s. 98 vd.; Okiç, s. 167 vd) Rivayet edildiğine göre, Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ilk müstemli tutan âlimdir. (Okiç, s. 166; Aydınlı, "İmlâ", XXII, 226).

İmlâ meclislerine katılan cemaatinde uyması gereken bazı adâb-ı muaşeret kaideleri vardı. Onların, Hz. Muhammed'in (sav.) sünnetini kendilerine bir düstur olarak benimsemeleri gerekirdi. Hadis dinlemek üzere imlâ meclislerine erkenden gidip uygun bir yerde oturmaları gerekirdi. Gidiş ve gelişleri, edebe uygun olmalı idi. İmlâ meclislerine katılanların, ders esnasında dikkati dağıtacak davranışlardan sakınmaları, derse ehemmiyet vererek dikkat ile dinlemeleri, hiç kimseyi rahatsız etmemeleri, kısacası baştan sona İslâm edep ve ahlakı ile hareket etmeleri gerekirdi (Sem'ânî, s. 108 vd.; Okiç, s. 168). İmlâ meclisine katılan talebeler, kâğıtlarının baş tarafına mümlînin adını, künyesini, lakabını, imlâ yerini ve tarihini kaydederler. Hadisler arasına ayırt edici işaretler koyarlardı (Sem'ânî, s. 169 vd.; Okiç, s. 168; Aydınlı, "İmlâ", XXII, 226).

Aslında genel anlamda hadis kitabetinde istimal edilen imlâ yöntemi, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili ve edebiyatında da uygulanmış bir metottur. Başlangıcından bu yana bu metotla pek çok kitap yazılmıştır. Ayrıca tasavvuf ehlinde bazı kişiler de hadis imla meclislerini akdetmişlerdir. İlmi kaynaklarda, bunların çeşitli örneklerinden bahsedilmektedir (Hatib el-Bağdâdî, tsz. VI, 168; Zehebî, 1984, XVI, 163 vd.; Saklan, 2002, s. 328). Bu şekilde yazılan kitaplara "İmlâ", "emâlî", "meclis", "mücâlesât" ve "ta'lik" gibi isimler verilmiştir. Her ne kadar bu isimler kullanılmış ise de bu konuda yazılan kitaplar, "emâlî" olarak anılmaktadır. Çeşitli ilim dallarında çok sayıda "emâlî" kitabının yazılmış olduğu ilmi kaynaklarda mevcuttur. İbn Asâkir (ö. 571/1176), İbn Hacer ve benzeri âlimlerin, hadis alanında yazmış oldukları "emâlî" kitapları bulunmaktadır. Hadis dışında başka ilim dalları ile ilgili "emâlî" kitapları da yazılmıştır. Örneğin Ebû Yûsuf Ya'kub b. İbrahim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090) ve benzeri bazı âlimler, fıkıh alanında "emâlî" kitapları yazmışlardır. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî Sa'leb (ö. 291/904), Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö. 337/949) ve benzeri bazı âlimler, Arap dili ve edebiyatı alanında "emâlî" yazmışlardır. Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Myhammed el-Alevî eş-Şerif el-Murtazâ'nın (ö. 562/1044) lügat, tefsir ve hadise dair konuları içine alan "Ğureru'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid" adlı eserini de anmakta fayda vardır (Aydınli, "İmlâ", XXII, 226).

İmlâ meclisleri ve bu meclislerde uyulacak kurallarla ilgili yazılan ilk Arapça kitap, Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) “*Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*” adlı çalışmasıdır.

es-Sem'ânî, bu eserini İsfahan, Bağdat, Belh, Cürcân, Dimeşk, Serahs, Merv, Nisâbûr, Vâsıt, Herat ve Hemedan başta olmak üzere 80'i aşkın beldeyi gezerek, derlediği bilgilerle meydana getirmiştir. Eserin İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde Feyzullah Efendi, nr. 1557 bulunan tek nüshası Max Weisweiller tarafından, “*Adab al-Imlâwa'l-Istimlâ*” von Abd-Âl-Karîm İbn Muhammad As-Sam'ânî adıyla yayımlanmıştır. (Aydınlı, 1982, s. 176; a. mlf. “*Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*”, 1994, X, 408). M. Tayyib Okiç (ö. 1398/1977), “*Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*” adlı eserinde, bu kitabın içeriği hakkında özet bilgiler vermiştir (Okiç, s. 162-169). Abdullah Aydınlı da *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde yayımlanan “İmlâ Usûlü ve es-Sem'ânî'nin ‘Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ’ı” başlıklı makalede önce es-Sem'ânî'nin “*Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*” adlı eseri hakkında bazı bilgiler vermiştir. Aydınlı, ondan sonra bu eserin içeriğini özet bir şekilde yazmıştır (Kitabın içeriğiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Aydınlı, 1982, s. 177-188). Bu eserde, imlâ kaideleri, müstemlîde aranan şartlar, imlâ meclisinin adabı, talebenin taşınması gereken özellikler, imlâda kullanılan yazı malzemeleri ve benzeri konular hakkında detaylı bilgiler verilmektedir (Okiç, s. 163 vd). Türkiye'de Yüksel Efil, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1991 yılında “*Hadis İmlâ Meclisleri*” başlıklı bir Yüksek Lisans Tezi hazırlamıştır.

SONUÇ

İslâm dininin birinci temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim nazil oldukça, Hz. Muhammed (sav.) tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılmış ve bu suretle de kayıt altına alınmıştır. Ancak İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan hadis için, aynı şeyler söylenemez. Çünkü Hz. Muhammed (sav.) hayatta iken hadis çeşitli sahabiler tarafından hem şifahi olarak nakledilmiş hem de yazılı olarak kısmen kayıt altına alınmıştır. Vahyin nazil olduğu ilk dönemde hadis kitabetinin Hz. Muhammed (sav.) tarafından yasaklanması ile ilgili çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Kanaatimizce, bazı şarihlerin de ifade ettiği gibi Hz. Muhammed (sav.) hadislerin Kur'ân-ı Kerim ayetleri ile aynı sahifede yazılmasını yasaklamıştır. Çünkü böyle bir uygulamada ayet ve hadislerin karışması kuvvetle muhtemeldir. Belki de böyle bir endişe, Hz. Muhammed'i (sav.) böyle bir nehye sevk etmiştir. Zaten Hz. Muhammed (sav.) hayatta olduğu dönemde bunların dışında onun imlâ ettirdiği dine davet mektupları, amannameler, Medine vesikası, ahkâma dair bazı hususlar ve benzeri pek çok yazılı malzeme mevcuttu. Hz. Muhammed'in (sav.) vefatından sonra, hadis rivayet faaliyeti çok titiz bir şekilde devam etmiştir. Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi sahabenin önde gelenlerinin hadis rivayeti konusundaki

uyarıları, çeşitli ilmi kaynaklarda yer almaktadır. Fitne olaylarının ortaya çıkması ile hadis uydurma faaliyeti başlamış, sahabe ve tabiin, bu tür olumsuzlukların önüne geçmek için isnat sorgulamasını başlatmışlardır. Sahih hadislerin kaybolmaması ve uydurma hadislere karışmaması için, hadis imla faaliyeti sistematik bir şekilde geliştirilmiştir. Hz. Muhammed (sav.) imla yolu ile hadis yazdırdığı gibi, Hz. Ömer, Enes b. Malik, Berâ b. Azib, Abdullah b. Amr ve Muğire b. Şu'be gibi sahabiler, hadisleri imlâ yöntemi ile yazdırmışlardır. Ayrıca pek çok tabiîn ve tebe-i tabiîn, aynı metotla hadis yazdırmaya devam etmişlerdir. Bu faaliyet, daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Dolayısıyla hadis imla faaliyeti, hadislerin kayıt altına alınarak sağlam bir şekilde sonraki nesillere aktarılması açısından önemli bir görev ifa etmiştir. Bu nedenle imla kavramı, hadis ıstılahları arasında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Hadis usulü ilmi geliştikçe, bu alanla ilgili çeşitli ıstılahlar da ortaya çıkmaya devam etmiştir. Bu ıstılahlar, ilk dönemlerden itibaren yazılmaya başlanan hadis usûlü kitaplarında geniş bir yer kaplamıştır. Aslında bu tür kavramlar, hadis usûlü ilminin temelini oluşturmaktadır. Önemine binaen zamanla hadis usûlü alanında hadis ıstılahları ile ilgili çeşitli müstakil kitaplar yazılmıştır. Bu kitaplarda, çeşitli ıstılahlara geniş yer verildiği gibi, imla konusu ile ilgili terimler üzerinde de durulmuştur. Örneğin “*imla*”, “*istimla*”, “*munli*”, “*müstemli*”, “*emâlî*”, “*imla meclisleri*” ve benzeri kavramlar, bunlardan bazılarıdır. Özellikle imla meclislerinin, kendilerine has usul, edep ve ahlak kuralları vardır. Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin, “*Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*” adlı eseri, imla konusunda yazılmış ilk eser olarak kabul edilmektedir. Ondan sonra konu ile ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. Günümüzde de imla konusu ile ilgili çeşitli akademik çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbott, N. (1999). *H. Muhammed'in Sevgili Eşi Ayşe*, trc. Tuba Asrak Hasdemir, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Ahterî, Mustafa b. Şemsuddin el-Karahisârî. (1310). *Ahterî Kebîr*, Dersaadet.
- Akalın, Ş. H. vdğ.(2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdoğan, M. (2017). Ebû Zekeriyâ İbn Mende ve Hadis İlmindeki Yeri (ö. 512/1119), *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, cilt: 6, sayı: 3, 2058-2077.
- Aydınlı, A. (1982). İmlâ Usûlü ve es-Sem'ânî'nin 'Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimlâ', *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, 175-188.
- Aydınlı, A. (1994). *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, 408.
- Aydınlı, A. (2012). *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV.
- Aydınlı, A. (2000). İmla, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 225-226.
- Âyid, A. vdğ.(1988). *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî -Lârûs-*, Rabât: el-Munazzame el-Arabiyye.
- Azamî, Muhammed Mustafa. (1993). *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Hulûsi Yavuz, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Azîmâbâdî, Ebû Abdîrahmân Şerîfî'l-Hak Muhammed Eşref es-Sadîkî. (2013). *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Dımaşk: Darü'l-Feyhâi.
- Bağcı, H. M. (2018). *Hadis Tarihi ve Usulü*, Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları.
- Başaran, S. (1999). İbn Mende, Ebû Zekeriyâ, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 20, 179-181.
- Başkale, F. (2015). Zeynuddîn-i Irâkî'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri, (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beydâvî, Kâdî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. (1988). *Tefsîru Beydâvî el-Musemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. (tsz.). *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Çakan, İ. L. (2013). *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV.
- Çakın, K. (1993). Hadisin Kur'an'a Arz Meselesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 34, 237-262.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân. (2011). *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dımaşk: Dâru'l-Mustafa.
- Denfer, A. V. (1981). *Literature on Hadith in Europea Languages: A Bibliography*, Leicester.

- Derviş, M. (1988). *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî el-Ezdî. (tsz.). *Sünen'u Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî el-Ğirnâtî. (2005). *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennaet-Teym. (tsz.). *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. (tsz.). *Usûlu'l-Fıkh*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- Ece, A. (2017). Cabir b. Abdullah'ın Hadis Rivayet Metodu, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 9, sayı: 1, 336-363.
- Emin, Ahmed b. İbrâhîm et-Tabbâh. (1971). *Fecru'l-İslâm*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ertürk, M. (2017). *Metin Tenkidi*, Ankara: Fecr.
- Halil B. Ahmed, Ebû Abdîrrahman el-Ferâhîdî. (2003). *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, Muhammed. (2007). *H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed. (2004). *Muhtasar Hadis Tarihi*, trc. Kemal Işık, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî. (2010). *Meâlimü's-Sünen Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Ebû Mus'âb Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Riyâd: Mektebetu'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzîi.
- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. (tsz.). Beyrut: Târihu Bağdat ve Medinetu's-Selâm.
- Hatiboğlu, M. S. (2016), *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, Ankara: Otto.
- Itr, N. (1992). *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem. (1994). *Lisanu'l-Arap*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hacer, el-Askalanî. (1989). *Nuzhetü'n-Nazar Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Salah Muhammed Muhammed Uveyde, Beyrut: Daru Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. (tsz.). *Müsned*, Beyrut: Âlemü'l-Kutub.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. (tsz.). *Sünen*, Mısır: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh.

- İbnu's-Salah, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî (1998). *Ulûmu'l-Hadis*, thk. Nureddin Itr, Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muâsir.
- Juynboll, G. H. A. (2000). *Modern Mısırdaki Hadis Tartışmaları*, trc. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Juynboll, G. H. A. (2002). *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Juynbol, T. W. (1977). Hadis, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 4/1, 47-54.
- Kâdî Beydâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. (1988). *Tefsîru Beydâvî el-Musemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kadı İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. (1978). *el-İlma' İla Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Sema'*, Kahire: Seyyid Ahmed Sakr.
- Kanar, M. (2003). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (1999). Irâkî, Zeynüddin, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 118-121.
- Karakaş, A. (2015). Oksidentalizmde Etik Değerler, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Akader*, 13(26), 175-200.
- Karakaş, A. (2017). *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, İstanbul: Ensâr Neşriyat.
- Karakaş, A. (2018). *Nabia Abbott ve Hadis'e Yaklaşımı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karakaş, A. (2019). Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 66(12), 1327-1343.
- Kasımî, M. C. (1987). *Kavâidu't-Tahtîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Beyrut: Daru'n-Nefâis.
- Koçyiğit, T. (2011). *Hadis Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1992). İmlâ, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Luvîs, M. el-Yesûî. (1986). *el-Muncid fi'l-Luğati ve'l-A'lâm*, Beyrut: Daru'l-Meşrik,
- Malik, Ebû Abdullah b. Enes. (tsz.). *el-Muvatta'*, Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mes'ûd, C. (1992). *er-Râid*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Münavî, A. (1938). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Mısır: Matbaatu Mustafa Muhammed.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. (1998). *Sahîhu Muslim*, Beyrut: Daru İbn Hazm.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb. (1964). *Sünenü'n-Nesâî*, Mısır: Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref. (2001). *el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslimi 'bni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvân, Kahire: el-Mektebetu's-Sakâfî li'n-Neşri ve't-Tevzî'.

Okiç, M. T. (2017). *Tefsir ve Hadis Ders Notları*, Ankara: Atlas Yayınları.

Okiç, M. T. (2017). *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara: Atlas Kitap.

Okiç, M. T. (1995). *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, İstanbul: Nûn Yayıncılık,

Özdemir, A. (2021). Sözlü ve Yazılı Kültür Arasında Hadis Rivayeti, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/77, 1340-1350.

Özkan, H. (2013). Zührî, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 44, 544-549.

Râmehurmûzî, Hasan b. Abdurrahman. (1971). *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Sâbûnî, Muhammed Ali. (tsz.). *Fethu İlâhi'l-Mun'im fî Şerhi Sahîhi Müslim*, Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Saklan, B. (2002). H.IV. M.X. Asır Sufilerinin Hadis İlimleriyle İlgileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 7, 312-337.

Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed. (1952). *Edebu'l-İmlâ ve'l-İstimplâ*, Leiden: nşr. M. Weisweiler.

Sezgin, M. F. (2012). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Ankara: OTTO.

Sibâî, Mustafa. (1981). *İslâm Hukukunda Sünnet*, trc. Edip Gönenç, İstanbul: Evs Yayıncılık.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (1998). *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. (2011). *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed b. Riyâd el-Ahmed, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2004). *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. (1995). *Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, thk. Sıtkı Cemil Attar, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Tekineş, A. (1997). Hadisin Sübutunu Tespitte 'Kur'an ile Karşılaştırma' Meselesi, *İLAM Araştırma Dergisi*, sayı: 2/2, 87-104.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. (1937). *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

Yücel, A. (2013). *Oryantalistler ve Hadis*, İstanbul: İFAV.

Yücel, A. (2020). *Hadis Tarihi*, İstanbul: İFAV.

Wensinck, A. J. (1936). *el-Mu'cemü'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadis'in-Nebevî*, Leiden: E. J. Brill.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1984). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

Zehebî, M. H. (tsz.). *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Beyrut: Dâru'l-Erkâm.

Zeydan, A. (1979). *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, İstanbul: el-Mektebtü'l-İslamiyye.